

Szokács László

Lehetetlen, hogy mindig ők győzzenek... (színházművészeti arcképvázlat)

Paál István Jászai díjas rendező 1942. június 13-án született Szegeden. A József Attila tudományegyetem bölcsészkarán 1965-ben magyar nyelv és irodalom szakon szerzett diplomát. Vezetésével érte el az 1970-es évek elején országos és Európa hírű sikereit a Szegedi Egyetemi színpad. Dolgozott és rendezett Szegeden, Kaposvárott, Budapesten, Pécsen és Szolnokon. A veszprémi Petőfi Színház rendezője. Színházról, a művészet és politika kapcsolatáról, aktuális színházipolitikai kérdésekről Paál Istvánnal Veszprémben beszélgettünk.

– *Hogyan kezdődött kapcsolatod a színházzal?*

– Már középiskolás koromban mindennél jobban érdekelt a színház, rendező akartam lenni. Amikor nagyon nagy nehézségek árán bekerültem az egyetemre, úgy gondoltam, az egyik szakot, a történelmet "leteszem", hogy az így felszabaduló időben esztétikával, filozófiával, művészettörténettel tudjak intenzívebben foglalkozni. Olyan tárgyakkal, amelyek egy színházi művész számára fontosak. Sikeredt is egyszakosodnom és Szauder József professzor úr tanítványaként diplomát szerezniem.

– *Említetted, hogy nehezen kerültél az egyetemre. Miért?*

– Mert 1956-ban elsős gimnazista voltam és természetesen én is, mint Szeged összes középiskolása és egyetemistája, ott voltam az utcán, mert mi valóban az új márciusi fiataloknak hittük magunkat. Ez a "múltam" sokaknak szemet szúrt. Hozzá kell tennem, minden álszerénység nélkül, hogy az általános és a középiskolában is jó tanuló voltam, később az egyetemen népköztársasági ösztöndíjas. Nem

azért kerültem tehát nehezen az egyetemre, mert hülye voltam, vagy a megfelelő pontszámot nem tudtam megszerezni, hanem mert apámat és engem is az "ellenforradalmár"-nak nevezett skatulyába vagy fiókba helyeztek el. *Benke Valéria* miniszterasszony rugalmasságának, emberi hozzáállásának köszönhetem, aki ügyemet kivizsgáltatta és pótfelvételivel 1960-ban elkezdhettem tanulmányaimat.

– *Kanyarodjunk vissza a színházhoz!*

– Már az egyetemi évek alatt, másodéves bölcsész koromban összeszedtem minden baktorságot – mert bevallom önbizalomhiánnyal küszködtem – és jelentkeztem az egyetemi színpadhoz, amely akkor már működött és egy negyedéves bölcsészhallgató, a rendkívül értelmes és agilis *Danis György* volt a rendezője, vezetője. Mellette lettem rendezőasszisztens és harmadéves koromban szavazta meg az együttes, hogy első önálló munkámat elvégezhettem. Ennek *Forrongó* irodalom volt a címe. Mai fogalmaink szerint ez egy szerkesztett irodalmi színpadi műsor volt. Költészet, líra, próza. Ionescu Orrszarvújának

harmadik felvonását is előadtuk. Elég tűrhetően sikerült, s ettől kezdve az együttes teljes jogú tagja lettem.

– A *“kőszínház” felé nem kacsintgattál?*

– Amint a bölcsészkart befejeztem, azonnal jelentkeztem, hogy bármiféle minőségben – esetleg segéddramaturg, segédrendező, még akár mint ügyelő is – ott legyek a színháznál, a színpad világánál. Az európai színvonalú, nagyszerű muzsikuss Vaszy Viktor, az Állami Operaház mellett, azzal szinte egyenrangú zeneti színházat hozott létre Szegeden és hajlandó is lett volna alkalmazni, de hogy ki vagy kik – ezt a mai napig nem tudom –, “megfúrtak”. Tény: az első és nagyon kedvező beszélgetésünk után sajnálattal közölték velem, hogy státusz hiányában nincs mód arra, hogy bármilyen minőségben alkalmazzanak, hogy a társulat tagja legyek.

– *Elkeseredtél? Mit tettél ezután?*

– Nem voltam letörve, mert ott volt azért a Szegedi Egyetemi Színpad, ami végülis nekem a tanulóéveimet jelentette. Egy sereg értelmes, kitűnő fiatal, az egyetem, ahol a színjátszásnak *Szent-Györgyi Albert* rektorsága óta létező hagyományai voltak. Úgy gondoltam, ha másért nem, ezt azért mindenképpen érdemes csinálnom és elmentem két évre főállású népművelőnek Szegeden egy művelődési központba. Másodállásban, szerződéssel az egyetemen, mint a színpad vezetője dolgoztam. Teltek múltak az évek és éreztem, baj van, mert nyugdíjas koromig nem rajzolgathatom a kertbarátok körének plakátjait az irodában, nem szervezhetem a szabás-varrás tanfolyamot. S ha már Szegeden nem engedtek be a színház falai közé, hát elkezdtem tapogatózni, hogy hol, merre találok ösvényt.

Volt egy fiatal tehetséges rendezője a szegedi színháznak, ma is a pályán van, *Sándor János*nak hívják. Azóta kétszer is a szegedi Nemzeti Színház főrendezője volt. Ő akkoriban átszerződött a kaposvári Csiky Gergely Színházhoz. Ez a színház nem tévesztendő

össze azzal a nagyszerű társulattal, akikkel *Zsámbéki Gábor* és *Komor István* dolgozott együtt. Ez akkoriban az ország egyik legrosszabb színháza volt, *Sándor János* minden igyekezete ellenére.

– *Sándor János volt tehát az “ösvény”, hívott, mentél.*

– Mentem, ő volt az egyetlen kvalitásos ember, mert valami hihetetlen színvonalatlan körülmények közé kerültem. Gondold el: egykori AVH-s tiszt volt az igazgató-főrendező. Elvégezte, mint sokan mások, a főiskolán azt a hároméves “tanfolyamot” – mert másnak nem tudom nevezni – amit sokan mások végeztek, mert 1956 után sok vezető színházi ember került börtönbe, disszidált vagy szilenciumot kapott, s a színházakhoz megbízható káderek kellettek. A mi emberünk határozta meg a színház arculatát és szegény *Sándor János* hiába küszködött, az egy iszapbirkózás volt. De nagyon sokat tanultam itt! Sűgónak alkalmaztak. Képzeld el, hogy Shakespeare *Macbeth*jétől kezdve az Isten véled édes *Piroskám* című zenés színpadgyalázásig nyolc darabot sűgtam le és én voltam az egyetlen bölcsészdiplomás sűgő egész Magyarországon. Hogy kapjak egy kis pénzt – mert 1500 forint volt a havi gázsím –, néhány mondatos epizód szerepeket is eljászottam felléptidíjasként. *Sándor János* rendezéseiben maga mellé vett asszisztensnek. Nagyon lelkes voltam, szerkesztettem ingyen, barátságból a színház előadásainak műsorfüzetét, melyért – mint később megtudtam – a színház párttitkára, egyben művészeti titkára – vágta zsebre alkalmanként az ezer forintot. Mikor megjelent egy-egy szám, velem mindig kezetrázott és gratulált: jó a szerkesztés, remek bölcsész-munka! Egy évig voltam Kaposvárott.

– *Mi következett Somogyország után?*

– Jelentős dátuma életemnek 1968! Ebben az évben indult rendezői szak a főiskolán. Úgy gondoltam, van bölcsészdiplomám, értek a színházesztétikához, tudom a művészet- tör-

ténetet, meg egy kis filozófiatörténetet is, a színház világából is ragadt rám valami, hiszen öt éven át vezettem az ország egyik legjobb amatőr együttesét Szegeden. Vettem hát a batorságot és jelentkeztem a főiskolára.

Marton Endre felvételiztetett és egy ötperces tréfás testgyakorlat alapján megállapította: nincsen semmiféle közöm, tehetségem vagy affinitásom a színházhoz. És tényleg öt percig tartott ez a kis vizsga, este felolvasták a továbbkerülő névét – ez a legelső szűrővizsga volt – és én nem szerepeltem közöttük. Mindez nem győzött meg arról, hogy a színházhoz nem értek. Inkább arról, hogy ez egy hihetetlen aljas, cinikus, szakszerűtlen felvételi volt. Megesküdtem magamban, hogy akkor is színházrendező leszek belőlem, főiskola nélkül, saját erőből, létező vagy nem létező tehetségem alapján, ha megüti a guta *Marton Endrét* vagy bárkit. Baráti segítséggel vissza tudtam menni Szegedre ügyelőnek.

– *Meddig maradtál Szegeden a színháznál?*

– Két éven keresztül 1969-től ügyelő, majd három évig rendezőasszisztens voltam. Megkérdeztem *Giricz Máttyást*, a frissen kinevezett színházigazgatót, van-e valamiféle reményem arra, hogy akármiféle bővítet, egy monodrámát, vagy egy szerkesztett műsort csinálhatok. Azt mondta: erre még nagyon sokat kell várnunk, nincs esélyem, mert mások régebben vannak a pályán, képzetesebbek mint én. Neki is megvannak a maga emberei, akiket Debrecenből hozott és az egyik már rendezte a *János* vitét, én pedig *Lendvai Ferenc* alatt mindössze *Pinter Etellifit-jét* *Végyvári Tamással* és *Kovács Jánossal*. Krisztusi korban voltam, 33 éves, ezt el is mondtam *Giricznek* és azt is, hogy tovább nem hazárdírozhatok az életemmel és elkértem a munkakönyvem. Majdnem megsértődött: miért, maga nagyszerű rendezőasszisztens, nyugodtan maradhat, 200 forinttal felemeljük a fizetését. Mondtam, amire gondoltam: számomra nem életcél hosszú távon asszisztenskedni, nem kívánom

tovább az életem erre pocsékolni, mert a legtréhányabb, legdilettánsabb rendezőktől kezdve olyan profik mellett is dolgozhattam, mint *Székely Gábor*, s úgy éreztem, már tudok annyit, hogy nincs értelme 50 éves koromig csak a kávé hordanom.

Maradtam tehát Szegeden, mert az egyetemnek volt egy nagyon klassz húzása: amikor megtudták, hogy munka nélkül vagyok, azonnal behívtak a JATE rektori hivatala mellett működő kulturális titkárságra. Ebben az egyetemi színpados *Ambrus György* segített; a titkárságon dolgozott és szólt a rektorhelyettesnek. A kulturális titkárság főállásban, művészeti előadóként alkalmazott és legfontosabb feladatának az Egyetemi Színpad művészeti vezetését jelölték meg. Ekkor már 34 éves voltam és megkaptam életem csúcsgázsiját, 2300 forintot. Bizony rendeztem már egy-két darabot, külföldi fesztiválokra járunk, sikerek voltak mögöttünk, s az országos egyetemi fesztiválokra mindig mi hoztuk haza az összes díjat. A rendezés, a legjobb előadás, a női és férfi alakítások díjait.

– *És ekkor következett az egyetemi színpad aranykorszaka...*

– Így igaz. Csúcskorszak volt, aranykorszak, mint a fociban. Otthon voltam Szegeden és teljes energiámat, amit a hivatásos színház visszaszorított, visszapréselt belém, a munkának szentelhettem. Ehhez két tucat nagyszerű fiú és lány is kellett. A munka, a sikersorozat az 1970-es évek elejétől 1974-ig tartott. Kezdődött *Déry Tibor* Óriáscsecsemőjének előadásával egészen *Sarkadi Imre* Kőműves Kelemenjének bemutatásáig. Ez olyan négy év volt, amit – bármilyen hihetetlen – a mai napig életem legboldogabb időszakának tartok.

– *Igenám, csak ezek voltak azok az évek, amikor Pesten március 15-e alkalmából egyetemistákat reflexből megverték, bevittek.*

– Szegeden ilyen durva, aljas atrocitások nem történtek, de az én embereim közül is bevittek a rendőrségre kihallgatásra

egyetemistákat. Eközben a Petőfi rock-kal, amellyel minden létező díjat "lenyertünk", bejártuk fél Európát. Voltunk Lengyelországban, Olaszországban, Jugoszláviában és Ausztriában is. Miközben mi a képernyőn Petőfi Sándor és Március 15-e emlékére tettünk valamit, amikor Szegeden leszálltunk a vonatról, civil- és egyenruhás rendőrök vártak bennünket. Ez azután történt, miután a Klauzál térre, a Kossuth szobor elé a KISZ bizottság szervezett egy rövid ünnepséget, ami valami skizofrén módon az Internacionáléval kezdődött. Néhányan a színpad tagjai közül ott voltak, elmentek teljesen spontán módon. Tele volt a Kárász utca, a Klauzál tér egyetemistákkal és gimnazistákkal ugyanúgy, mint 56-ban. Begyűjtöttek néhány embert, nagyon nehezen megúszták, megúsztuk, mert hála a jóistennek volt egy tudományos rektorhelyettes dr. Serfőző, aki velünk együtt ott volt és igazolta, hogy semmiféle atrocitást nem kezdeményeztek a fiatalok, egyszerűen csak ünnepelni szerettek volna.

Ezt követően elindult ellenünk mindenféle szinten egy olyan vizsgálatosorozat, amit igenis csak a koncepciós perekhez lehetett hasonlítani. Ezt úgy értsd, hogy a magán-életünktől kezdve addig, hogy Ambrus Gyuri és én elsikkasztottuk-e az egyetem pénzét, mindent vizsgáltak. És hogy tudatosan, ellenforradalmárként lázító akcióra készülünk. Mert közben a KISZ bizottság emberei saját telefonjukat lehallgatva megtudták, hogy a "vörös grófnéval", *Andrássy Katinkával Károlyi Mihály özvegyével* közvetítőn keresztül beszélek, egy március 21-i ünnepélyről, amelyre szeretett volna férje levelezéséből történelmi dokumentumokat nekem ideadni. Másfél éven keresztül mindent megtettek a vallatótisztek – akik alattam végzett bölcsész-hallgatók voltak –, hogy mindezeket a badarságokat bizonyítsák. Igaz, nem nekünk kellett bemenni, ők jöttek ki a KISZ bizottságra, a rektori hivatalba és hol egy, hol három nyo-

mozó tett fel keresztkérdéseket. Ez másfél éven át tartott! A dolog summája, amit egy volt évfolyamtársam, *Sebe János* fogalmazott meg, akivel egy tanulmányi csoportba jártam, a következő volt: most, amikor az ideológiai harc élesedik, s mi, akik egy vidéki nagy egyetem tagjai vagyunk – az egyetemi színpadosok közül mindenki nappali tagozatos volt – olyanfajta politikai és filozófiai eszméket terjesztünk, amely az ellenség malmára hajtja a vizet. Gyengítjük a hatalmat, a szilárd politikai szembenállást mindazzal, ami ránk nyugtat felől tör. És ha ez nem is ellenforradalmi cselekmény, de a titkos szervezkedésnek egy olyan fajtája, amely politikai és jogi értelemben is minősíthető! *Izgatás!*

Másfél év után, szerencsére az egyetem pártbizottságán de a KISZ bizottságon is volt néhány valóban értelmes és becsületes ember, nekik volt köszönhető, hogy az összes létező vizsgálat pozitív eredménnyel zárult: semmi nem vagyunk felelősségre vonhatók, semmi olyat nem tettünk, ami a rendszert erkölcsileg anyagilag, politikailag, filozófiailag támadja.

És azon a napon, amikor ezt leírták, beementem a rektori hivatalba és életemben már nem tudom hányadszor, elkértem a munkakönyvemet. Két hét múlva így tett Ambrus Gyuri és egy hónap múlva az egyetemi klub igazgatója, *Kerekes László*. Akkor azt mondtuk: ezek után soha többet! Pedig mindenféle funkciókat ajánlottak. Eközben egy szemeszteren keresztül színház- és filmesztétikát tanítottam a bölcsészkaron az ötödéveseknek. És volt egy speciál-kollégiumom – fogod értékelni – amelyre 80-100-an eljöttek, nem fértek a teremben. Eljöttem Szegedről is.

– *Újra kézbevetted a vándorbotot. Hová vezetett utad?*

– A feleségemhez Pestre. Addig is hívott, de mindig mondtam: nekem Szegeden van dolgom, feladatam. Albérletek, kölcsönlakások, megalázó helyzetek következtek.

Közben *Ruszt József* kétszer meghívott, s mint vendégrendező, rendeztem a jőnevű Universitas együttesnél a Budapesti Egyetemi Színpadon. Mint A-kategóriás amatőr rendező, 1400 forintot kaptam. Ennek is örültem...

Az egyik napon *Sík Ferenc*, a pécsi színház főrendezője telefonált. Elmondta, tudja, hogy lengyel szimpatizáns vagyok, rengeteget jártam Lengyelországban, hiszek Grotowszkiban. Lengyel darabot, *Janusz Krasiński* Ha megjönnek a fivéreim című munkáját kellene rendeznem, amit egy végzős főiskolás vizsgadarabként nem akar színpadra vinni, mert fél a bukástól. Akkor miért ajánlod föl nekem – kérdeztem Síkot. Mert neked semmi veszíteni való nincs – mondta. – Ma péntek van – folytatta –, föladom a darabot expressz, szombaton megkapod, elolvasod és hétfőre várunk. – Ez három nap, hogy készülök fel? Elolvasod és megrendezed. Vagy profi vagy, vagy nem? Ekkor döböntem rá, mit jelent ez a szó Magyarországon: profinak lenni. Úgy tettem, ahogy Sík kérte. A darab az alapszituációt tekintve hasonló történelmi és morális helyzetről szól, mint Vajda filmje, a Hamu és gyémánt. Amikor elkezdődtek a próbák, három hétig egyetlen használható instrukciót nem tudtam adni a színészeknek, legfeljebb annyit, hogy ne ütközzenek össze a színpadon. Egy próbán aztán előrejött *Pásztor Erzsike*, az Isten áldja meg, mert nagyszerű színésznőnek tartom, lenézett a sötét nézőtérre és azt mondta: – Pista, itt van? Ott ültem hátul, egyedül: – Itt vagyok! – Mert csak azt szeretném mondani – folytatta Erzsike – a többiek nevében is, hogy mi csináltunk már úgy előadást, hogy egyetlen instrukciót nem adott senki és hát azért mindig összejött a darab. Most szeretnénk tudni, mert tíz nap múlva premier, hogy kapunk-e instrukciót vagy csináljuk végig és maga ott ül a sötétben. Azt mondtam, becsület szavamra fogok instrukciót adni, ígérem, csak még egy kis időt kérek, mert senkit nem ismerek szemé-

lyesen és ez az első hivatásos rendezésem. Eltelt néhány nap, megérkeztem Pestről és ahogy elkezdődött a próba, előre mentem az első sorba: – Hölgyeim és Uraim, most megrendezem a darabot! – Nocsak – mondták. És tíz nap alatt úgy összeállt a darab, hogy azonnal szerződötési ajánlatot kaptam a Pécsi Nemzeti Színházról.

Két évig maradtam Pécsen, s ebből az időszakból legszívesebben és a mai napig is legjobb profi színházi munkámnak tartom Camus Caligulájának magyarországi ősbemutatóját. A következő évben Jarry Übü királyának bemutatóját rendeztem. Ezek a darabok a magyar színházakból ki voltak tiltva, mint gyanús, egzisztencialista művek, amelyek megzavarják tudatunkat... Az örült császár, meg a halál... meg a szabad választás...

Hogy eljöttem Pécsről, ennek oka nem az volt, hogy rossz feladatokat kaptam, hanem a színház igazgatója. Nem akarok rosszat mondani róla, mert már nem él. A Szovjetunióban végezte a rendező-szakot és olyanféle autokratikus módszerekkel vezette a színházat, amelyek számomra elviselhetetlenek voltak. A lehető legjobb pillanatban kaptam táviratot Szolnokról, *Székely Gábortól*. Szegeden egyszer asszisztense voltam, és pécsi munkáim közül is egyet vagy kettőt látott. Táviratozott, mert másorra tűzték Bulgakov Áltszentek öszeesküvése című darabját és nincs rendezőjük. Vállalnám-e vendégként? Azonnal igent mondtam, hiszen Moliere és XIV. Lajos konfliktusáról van szó, a mindenkori hatalom és az annak kiszolgáltatót művész viszonyáról. Amikor Székely Gábor meghívott, még nem gondoltam, hogy nyolc évig maradok a városban.

– *Nem túlzás: ebben az időben Szolnokra figyelt az ország, a színházat szerető közönség. Felsorolnál néhány szakmailag is figyelemre méltó előadást?*

– Talán ott kezdeném, hogy *Kerényi Imrével* kitaláljuk és megnyitottuk a Szoba Színházat, amely *Samuel Becket* A játszma vége

című darabjával nyitott. Rendeztem Pinter Születésnapját, és még Kerényi "idejében" életem egyik legfontosabb előadását, Mrozek Tangóját, amelyet addig a kultúrpolitika a legkeményebb módon, mind az amatőr, mind a profi színházakban betiltott. Rendeztem Dürrenmattól Az öreg hölgy látogatását *Temessy Hédi* vendégművésznővel a főszerepben. A darabban Salgótarjánban is szerepeltünk és jól emlékszem, igen hálás volt a tarjáni közönség. Erről a kiváló Temessy-alakításról érdemtelenül elfeledkezett a szakma. Én ennek a művésznőnek nagyon sokat köszönhetek, a mai napig példaképem. A nagyszínházban vittem színpadra Albee Nem félünk a farkastól című művét. Amikor kineveztek a szolnoki színház főrendezőjének, kicsit mottóként, kicsit programadó előadásként régi terveim közül színre vittem Az Ember tragédiáját, a Hamletet és Csuhov Ványa bácsiját. Mindezek az előadások azért voltak fontosak számunkra, mert valamiféle áttételen keresztül meg tudtuk fogalmazni azt a fajta szellemi nyomort, terrort vagy elnyomatást, amiben éltünk. Igen, ma már könnyű azt mondani, hogy ezek "áthallásos" előadások voltak. Ezt az esztétikai kifejezést én ezekben az években hallottam először.

– Ezeket az "áthallásos" darabokat, rendezéseket nemcsak a közönség, az irányított kultúrpolitika vezetői is "vették"?

– Egyetlen taktikánk volt, amikor eljött a műsorterv elkészítésének ideje, beadtunk egy sereg olyan darabot, amelyekről tudni lehetett, hogy közülük egyet-kettőt, akár hármat is a hatalom embere ki fog húzni. Ez azon múltott, hogy az illető hivatalnoknak, aki ott ült a tanácson vagy a pártbizottság agitprop osztályán, milyen vastag bőr van a képén, vagy mennyire intelligens. Minden darabot nem húzhattak ki, ezért mindig sikerült néhány olyan művet átmenteni a műsortervbe, amit be akartunk mutatni. Ez mindég egy kicsit győzelemnek számított.

Nekem akkoriban volt egy hasonlatom. Az, hogy van két tenyér. Az egyik tenyéren mászom én, mint egy hangya és figyelik, hogy merre haladok. A másik tenyér az én tenyerem, amelyen azt figyelem, hogy a hatalom merre mászik. Ezek nagy sakkpartik voltak. Ki kellett mindig találni, hány lépéssel gondolkodhatsz előre úgy, hogy ha lehet ne szükségszerűen és ne mindig te légy a vesztes. Mert az rendkívül megalázó! Nálad értéktelemből emberektől vereséget szenvedni újra meg újra. Ez önbecsülésedet, a szakmádba, a munkádba, a feleségedbe, a gyerekedbe, a házádba vetett hitet szerte roncsolja... Nem lehetett, hogy mindig ők győzzenek. Nem voltunk forradalmárok, de ránk volt bízva a színházak egy része.

– Az egyik *Becket-rendezésed országos botrányt kavart. Mi történt?*

– A játszma vége című darabról volt szó, egy totális halál-vízióról. Arról, hogy egy képzelte "atomtámadás" után hogy van összefűzve egy tolókoszhoz kötött vak és az az ember, aki túlélte a szörnyűséget és csak azért él még, mert a tolókoszhoz láncolt vak embertől van annak a szekrénynek a kulcsa, amelyben a maradék élelmet tárolták. Becket nem vidám író. Ő volt a legelső, aki figyelmeztetett bennünket: álljatok meg emberek, mert ez vár rátok. Kitérő színészek játszottak *Huszár László* és *Jeney István*. Egy ilyen előadás után nem lehet felállni a tolókosziból, levenni a szemüveget és meghajolni. A nézők a díszleten keresztül, az utolsó képbe merevedett színészek mellett egy rájuk váró rettenetes panoptikumban hagyták el a nézőteret. És nem tapsoltak! Ugyanis épeszű ember nem tapsol annak, hogy elpusztul az apja, az anyja, a gyereke, hogy elpusztul az emberiség. Büszke voltam a szolnokiakra, hogy megértették a darab lényegét.

Akkoriban még volt filmhíradó. Lejötték a híradósok, forgattak, s megkérdezték nem zavar-e engem, hogy nem tapsolnak a nézők.

Nem – mondtam, sőt büszke vagyok, hogy megértették az előadás üzenetét. Az ember saját megásott sírgödre szélén nem tapsol, hanem belegondol, hogy mi történhet még. Ezt nagyon becsületesen akkor is és most is így gondoltam.

Eltelt pár hét és a pártkongresszust megelőző nagybudapesti pártaktíván szólásra emelkedett egy nagyon híres, a szövetséget és a főiskolát is irányító ember, *Kazimír Károly*, aki látta a filmhíradót és engem a plénum előtt potenciálisan följelentett. Mondandójának lényege az volt, hogy van vidéken egy fiatal rendezőkolléga, aki annak örül, hogy a nézők nem tapsolnak, ahelyett hogy annak örülne, hogy a nézők felszabadultak, vidámak, érzik, hogy jól élünk és bár vannak problémáink... stb.

Néztem a Hét című műsorban az adást, nem vagyok gyáva ember, de biztos voltam benne, hogy végem van. A pályáról el fognak tiltani. Néztem *Kádár Jánost*, ahogy ott ül és Kazimírt, ahogy mindezt mondta, mondta. A nevemet nem említette ugyan, de mindenki tudta, hogy kiről van szó. És egyszer csak Kádár egy lassú mozdulattal eltakarta arcát... Egy szolgálati lakásban laktam, szétnéztem, hogy mennyi holmim van, mit tudok becsomagolni.

– *És három hét múlva jött az értesítés, hogy Jászai díjat kaptál s kineveztek főrendezőnek.*

– A dolgok tragikomédiája, hogy a Jászai díjat két hét múlva kaptam meg és három hét múlva, miután saját szándékából Kerényi Imre távozott Szolnokról, helyére kineveztek főrendezőnek. A díj átadásakor odajött hozzám a Kb egyik kulturális ügyekkel foglalkozó megbízottja – hirtelen nem jut eszembe a neve. – Gratulálok Paál elvtárs – mondta miután koccintottunk. Nekünk olyan pártönkíüliekre, mint ön, akik jól végzik munkájukat, szükségünk van. Látta két héttel ezelőtt a tv-ben a pártaktíva összefoglalóját? Mit gondol Kádár

elvtárs miért ráncolta össze homlokát és miért símította el? Valamit dadogtam, hogy nem tudom megmondani, mire folytatta: – Kádár elvtárs ezzel azt jelezte, hogy jön ide, erre a plénumra egy ilyen partikuláris területet érintő, majdhogynem személyeskedő kérdés. Hogy egy vidéki rendező örül, vagy nem, hogy tapsolnak-e vagy nem, ez a téma nem ide tartozik. Úgy hogy Kádár elvtárs rosszalását fejezte ki Kazimír elvtárs mondandójával kapcsolatban. A nagyaktívára sokkal fontosabb témák tartoznak, ön pedig menjen vissza Szolnokra és dolgozzon jól. A viszontlátásra!

– *A Becket-ügy szerencsésen zárult, de többször említetted nekem azokat az "összejöveteleket", amelyekre behívtak benneteket a kulturális minisztériumba "eligazításra".*

– Ez már szerintem ennek a kultúrpolitikának egyfajta paranoiája volt. Évente kétszer a magyar színházak vezetőit, főrendezőit és az ügynevezett fenntartó szervek illetékeseit összehívták és olykor a lehető legordinárébb módon letolták, felelősségre vonták, megfenyegették. És közölték, hogy mit lehet tenni és mit nem. Most csak hadd magamról beszéljek és néhány olyan emberről, akiket nagyon tisztelek.

Szinte névsorolvasásszerűen ment: Ascher itt van, Szikora itt van, Paál itt van? Felnyújtottuk a kezünket. – Nahát, amit ott maga Szikora Győrben csinált, azt nem! – mondta *Tóth Dezső*. És Szikora valóban ott Győrben nem. Aztán eldöntötték és Szikora egyik napról a másikra a levegőben találta magát, hogy repült valahonnan valahová...

Tudtam, hogy sorra kerülök, mert 1980-ban Szolnokon Az ember tragédiáját ellenforradalmár előadásnak minősítették. Miután köztudott volt, hogy lengyel szimpatizáns vagyok, rámfogták, hogy a Solidarnost eszmérendszerére építettem a darabot, ami merő hazugság volt. Madáh darabja volt az első dráma, amit már nyolcévesen elolvastam, s aztán

évente mindig. Vizsgálat is indult Szolnokon, be akarták tiltani, le akarták venni a darabot, de ekkor is volt egy nagyon becsületes és nagyszerű ember, a megyei első titkár, *Andri-kó Miklós* – később minisztériumi államtitkár lett –, aki megmentette a darabot. Kiállt mellettünk (kétszer is megnézte) kijelentve semmiféle ellenforradalmi, semmiféle lengyel-ügy nincs a rendezésben, Erre Tóth Dezsőék azt mondták: akkor sajtószilencium! Fél éven át nem jelenhetett meg semmi Madách művéről. Jöttek az újságírók, a szakma legjobbjai, nézték az előadást és nem írhattak egy sort sem. Eltelt fél év és egyszer csak megjelent a Népszabadságban egy nem túl durva hangú, de elég kemény írás, ami "betartott". A Mozgó Világ mellém állt, dicsért.

Tóth Dezső felemelte hangját: Paál István itt van? Mint az iskolában jelentkeztem. – Igen, itt vagyok. – Hát akkor magának a következőket mondom: Olvasta a Mozgó Világban a kritikát? – Igen, olvastam miniszterhelyettes úr. – És mi a véleménye? – Normális írás – válaszoltam. – Nem ezt kérdeztem. Ha ön egyetért azzal, amit Az ember tragédiájáról írnak, arról a darabról, aminek kihúzta az utolsó mondatát, hogy ember küzdj és bízva bízzál – és ugye tudjuk elvtársak, hogy ez nem véletlenül a Mozgó Világban jelenik meg – akkor nem tudom, hogy mit gondoljak ön-ről. Ha viszont nem ért egyet, miért nem tiltakozik a sajtó legnagyobb nyilvánossága előt ez ellen a cikk ellen, ami az ön rendezését jónak tartja?

Erre a tudathasadásos mondatra csak annyit feleltem: – Miniszterhelyettes úr, a Népszabadságban az általam rendezett Tragédiáról írt cikket sem én diktáltam.

– *A hatalom diktált, de pénzt adott és akárhogy nézzük remek előadások is születtek. Most a lovak közé dobták a gyepelőt. Csínáljátok, tartsátok el magatokat. Hogyan látod?*

– A pártállam egyetlen jó vonása volt a

színhzpolitikát tekintve, hogy igenis biztosította a színházak működési feltételeit. Napról napra, hónapról hónapra, évről évről. Ezért cserébe megalázott embereket, tönkretett vagy külföldre kényszerített színészeket, rendezőket és követelte, használta a három T-t, a tiltást, túrést, támogatást.

Valóban, azt hiszem ma bármit be lehet mutatni. Nem érzem ugyanakkor azt a fajta *felelősséget*, amit egy Európa ház felé törekvő vezetésnek tanúsítania minimális és kutyakötelessége lenne, egy olyan intézmény iránt, amely valóban élő kapcsolatot teremt ember és ember közt, amely igenis élő szinten használja azt a nyelvet, amiért Szlovákiában vagy Erdélyben harcolni és megalázkodni kell, olyan intézmény iránt, amely legfontosabb hazai és nem hazai, hanem Európát tekintő gondolatainknak naprakész megfogalmazója lehet, és eziránt mély elkötelezettséget tanúsítana.

– *Nagyon sok támadó kritika is éri ugyanakkor a mai magyar színházművészetet, hogy belterjes, hogy nincs igazán színészképzés, hogy egyesek kisajátították a szakmát.*

– Én azt hiszem, és nem akarok senkit megsérteni, a főiskola és néhány fontos szervezet, akár a szövetség, akár a színházi dolgozók szakszervezete, vezető budapesti színházak, egy-két fontos vidéki színház egy viszonylag kisszámú klán kezébe került annak idején. Nem volna ildomos, hogy én most neveket említsek, mert közülük néhányan már nem élnek, néhányan viszont itt vannak, ez tagadhatatlan. Nem vitatható, hogy ezek között az emberek között valóban kiváló színházi szakemberek voltak, csakhogy az egész magyar színházi életet hűbéri birtokuknak tekintették. Ez azért volt óriási hiba, mert az ő esztétikai, filozófiai és politikai meggyőződésük nyomta rá alapvetően a bélyegét az egész magyar színházi életre, ezen belül például a színészképzésre is. Sokkal több és jobb tanár van Magyarországon, mint azt hinnénk, csak

ezeket az embereket szakmai féltékenységből különböző ürügyekkel nem tartották alkalmasnak, hogy a fiatalabb generációt tanítsák és nem is engedték közelükbe.

– *Szegedről indultunk az Egyetemi Színpadról, ahol kezdél. Az amatőr színpadok versenyének zsűrijében is sokszor jelentvőtál. Ez a mozgalom napjainkra elsorvadt, kiszivelt...*

– A hetvenes évek elején mi tökéletesen ellenőrizhetetlenek voltunk. Ugyanezekben az években létrejött az a rockzene, amit a mai napig elérékenyülve hallgatunk. Illésék, az Omega, a Metro, és létrejött némi késéssel a táncház mozgalom. Igenám, csak hogy a rockzene akármilyen – *Bródy Jánost* én nagyon kedvelem, egyszer találkoztam vele, akkoriban Petőfi Sándornak hitte magát – de tény, hogy néhány bújtatott mondatban azért ott volt egy passzív ellenállás szintjén megfogalmazott dolog, amit “vettek” a gyerekek. A másik a táncház. Abba még kevésbé lehetett belekötni, betiltani, hogy táncolják a tájegységek táncait, melyek egy része történetesen Erdélyből való volt. Mibe lehetett belekötni? – A színházba! A színház sokkal direkterben fogalmaz. És kiderült, hogy mégis mi vagyuk a legellenőrizhetetlenebbek. Ennek következtében a Népművelési Intézetrel elkezdtek ellenőriztetni a dolgokat. *Debreceni Tiborral*, akivel nem vagyok haragban, nagyon sok bajom volt, és olykor hivatalból egymással szemben álltunk. Magyarán szólva: egy alulról jövő spontán módon szerveződő színházi akcióhullámot elkezdtek felülről beosztani, és azt mondták: fesztiválok, díjak, munkásszínjátszás, parasztszínjátszás, gimnazisták, egyetemisták, zsűri, azt meghívjuk, ezt kihúzzuk, azt nem szabad, ezt szabad. Lehet pályázni! Beavatkoztak és ellenőriztek, s ettől a pillanattól kezdve kezdtek a dolgok egyre rosszabbul menni. Elkezdődött a sokkolás.

Míg élek, nem fogom elfelejteni, a Petőfi rockot, amivel megnyertünk minden díjat,

majd a Fővárosi Művelődési Központban is bemutattuk, ahová az ország legjobb amatőr csoportjait hívták meg, tehát amolyan szupertalálkozó volt ez. A Petőfi rockban 12 fiú és lány felolvasta a 12 pontot úgy, hogy feltartott egy papírlapot és elmondta azt a mondatot, ami rajta volt. Az előadás előtt Debreceni odajött hozzám és azt mondta: – Ez lehetetlen! Én nem akarok börtönbe kerülni, gondolom te sem, ez így nem megy! Mondom neki: – De az előadást mi eljárszuk! – Csak akkor, ha ezt a jelenetet kihagyjátok. – Jó! – mondtam – kimarad a “*Mit akar a magyar Nemzet?*” és a 12 papírlap. A gyerekek bejöttek, egy szó sem hangzott el, csak tizenketten száz meg száz üres papírlapot dobtak a levegőbe. Szegény Debreceni kishíján szívgyörcsöt kapott. Az előadás végén azt mondtam: – Nem te kérted, hogy ne hangozzon el a 12 pont?

– *Hogyan jöttél el Szolnokról és miért éppen Veszprémet választottad?*

– “Felszabadulásunk” 40. évfordulója közeledett. Nekem *Déry Tibor* az Óriáscescemó bemutatója óta atyai jóbarátom lett. Annyira barátom, hogy eddigi egyetlen volt házasságom megkötésekor tanúm volt Balatonfüreden, Böbe asszony pedig a feleségem tanúja. A *Giu a Ritzben* című könyvét nagyon fontos műnek tartottam és egy igen tehetséges drámaírónak *Márton Lászlónak* szóltam, hogy csináljon belőle egy színpadi adaptációt és mi ezt mutatjuk be az évfordulón.

Egyszer csak kezdtek behívogatni a megyei pártbizottságra. Megkérdezték, tudom-e, hogy ezt a munkát *Déry* a börtönben írta. Mondtam nekik, hogy legyetek erősek, tudom. Sőt elmondta nekem, hogy arra is büszke, hogy hagyták ott ímí. – Hogy, miként nem mondtam eddig, hogy ő volt a tanúm? – Nem kérdeztétek, különben is ez magánügy. Aztán elkezdték mondani, hogy nem fogom tudni kiosztani a szerepeket, hogy nem lesz “pénzügyi keret”. És hiába érveltem, hogy egy nagyoperett kétszer annyiba kerül.

Egyszóval, azt szeretnék volna, hogy én a társulat előtt jelentsem be, nem vagyok felkészülve a darabra, amelynek nemcsak főszereplője, de az anyagi fedezete sincs meg. Nem mondtam ki a nemet, azt mondtam. – Ne hívjatok többet, nem érdekel a dolog, írjátok le ti! Leírták! A szöveg ma is megvan, szegedi lakásomon őrzöm.

Évközben lemondtam. Január volt, különböző ajánlatokat kaptam, és ezek közül a veszprémit választottam.

Azért Veszprémet, mert itt sok jó színházi előadást láttam, s ide engem először – amire nagyon büszke vagyok – *Latinovits Zoltán* hívott. Levele ma is a legszentebb ereklyém.

Ez a társulat összetételét tekintve az ország egyik legjobb vidéki társulata. A város szép, és a város büszke arra, hogy színháza van. Büszke arra is, hogy Szent István feleségének, Gizellának az első temploma itt épült, hogy itt járt Szent Margit, és még megvan a kolostorrom is. A társulat rövid idő alatt befogadott. Az egyik oldalon a Bakony, a másik oldalon a Balaton. Kimész az utcára, szívod a jó levegőt, ha kedved van, felülsz egy buszra és megnézed a téli Balatont. A színház vezetői nem erőszakolnak rám olyan feladatot, amit nem akarok megcsinálni. A színészek szeretnek, én is szeretem őket. Negyvenkilenc éves vagyok, miért keressek mást. Nekem jó itt.

